

Bohdana Divišová. *Francouzská nemoc v radách lékařů 16. století. Vznik a vývoj konsiliární literatury na příkladech francouzských, italských a německých představitelů medicíny*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2018, 184 s. ISBN 978-80-7422-587-1

Bohdana Divišová vystudovala historii a latinu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V současné době pracuje jako odborná asistentka na Ústavu dějin lékařství a cizích jazyků 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy. Odborně se zabývá dějinami lékařství 16. a 17. století, lékařskými spisy Jana Marka Marci z Kronlandu a především pak osobními i dvorními lékaři Rudolfa II.¹

Historici dějin lékařství se ve svých pracích již tradičně zaměřili především na témata profesionalizace a institucionalizace léčebného pole, popisy významných vědeckých a lékařských pracovníků, kteří svými objevy přispěli k vědeckému pokroku, zdokonalení diagnostiky i terapie a překonání starých neodborných a alternativních léčebných prostředků. Bohdana Divišová se ale ve své knize vydala poněkud jiným směrem a rozhodla se analyzovat českému prostředí doposud méně známý typ pramene, a to lékařská konsilia. Interpretací možnosti tohoto pramene autorka demonstruje na příkladu syfilidy, která se během 16. století značně rozšířila a které byla v české historiografii kromě několika dílčích poznámek věnována spíše marginální pozornost.² Hlavní inspirací při práci s konsiliární literaturou představovalo dílo italských historiček Jole Agrimi a Chiary Crisciani *Les consilia medicaux*, vydané

¹ Bohdana DIVIŠOVÁ. Dobré rady pro zdraví. Lékařská konsilia rudolfinské doby. *Dějiny a současnost*, 26, 1004, č. 1, s. 15–18. TÁŽ. Jedenáct hezkých let v Praze. Vzpomínky lékaře Hippolyta Guarinoniho (1571–1654). *Dějiny a současnost*, 34, 2012, č. 9, s. 18–21; TÁŽ. Krátká zpráva Ottaviana Roveretiho (1556–1626), lékaře Rudolfa II. *Dějiny věd a techniky*, 48, 2015, č. 3, s. 151–173; TÁŽ. Nástin vztahu lékařství a filozofie; filozofie významných lékařů v našich zemích v 16.–17. století. In: *Historia – medicina – cultura: sborník k dějinám medicíny*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2006, s. 71–82; TÁŽ. Praha a Čechy ve vzpomínkách lékaře Hippolyta Guarinoniho. *Pražský sborník historický*, 41, 2013, s. 219–232; TÁŽ. Smrt, pitva a pražská balzamace vévody Jindřicha Julia Brunšvíckého, tajného rady císaře Rudolfa II. *Dějiny věd a techniky*, 50, 2017. č. 1, s. 47–64.

² Viz např. Bohdana DIVIŠOVÁ. Problematika syfilis očima lékaře Christophora Guarinoniho (1534–1604). *Dějiny věd a techniky*, 46, 2013, č. 2, s. 94–112; Karel ČERNÝ. Mezi Fracastorem, Fernelem a Helmontem: původ a dynamika vývoje epidemie syfilis v lékařské literatuře 16. a 17. století. *Česká dermatovenerologie*, 2, 2012, č. 1, s. 28–30; Emanuel VLČEK. Syfilis v Čechách. Paleontologické doklady výskytu v druhé polovině 2. tisíciletí. *Vesmír*, 75, 78, 1996, č. 2 [online, [cit. 1. 8. 2019]]. Dostupné z: <https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/1996/cislo-2/syfilis-cechach.html>.

roku 1994 v Lovani. Metodologickým východiskem se autorce staly především práce významného britského historika lékařství, Iana Macleana.³

V úvodu autorka definuje žánr konsiliární literatury a vymezuje jej vůči dalším typům lékařských spisů, jako byly např. *observatorio* (sledování zajímavého případu nemoci nebo léčby), *curiosa* (kuriozity), *mirabilia* (zázračná uzdravení) nebo konzultační literatura, jež byla typická pro 17. a 18. století a na rozdíl od latinsky psaných konsilií se vydávala ve vernakulárních jazycích. Konsilia byla značně rozšířená v průběhu 16. století, jednalo se o písemný popis konkrétního případu nemoci s navrženým postupem léčby. Většinou si jej vyžádal od nějakého odborníka lékař, který si se svým pacientem nevěděl rady. Celá diagnostika a terapie se tedy odehrávala na dálku, aniž by dotazovaný lékař pacienta kdy osobně viděl; spoléhal se přitom nejenom na své vlastní zkušenosti, ale rovněž na správný úsudek a pozorování tazatele. Bohdana Divišová během svého výzkumu prostudovala celkem 22 sbírek a sborníků konsilií od 15 slavných lékařů 16. století. Základem se jí stala italská konsilia, neboť historie tohoto typu literatury je spojována se severoitalskými univerzitami v Boloni a Padově, které byly tradičními centry studia lékařské vědy. Neméně důležité byly i francouzské fakulty v Paříži a v Montpellier, ovšem francouzské prostředí upřednostňovalo spíše ústní konzultace. Ve svém výběru autorka sáhla i po německy psaných konsiliích, protože celá řada zaalpských žáků studovala v zahraničí a následně se stala mediátory tohoto žánru. Samotná sonda do konsiliární literatury byla provedena tak, aby pokryla všechny dekády 16. století a vybraní autoři byli v různém stupni své profesní kariéry. Bohdana Divišová neopomíná podrobněji seznámit čtenáře s jednotlivými představiteli konsiliární literatury, mezi kterými se objevili i osobní lékaři Ferdinanda I., Maxmiliána II., Rudolfa II. a jeho mladšího bratra arcivévody Maxmiliána nebo Jindřicha II. z Valois a jeho manželky Kateřiny Medicejské.

Vzhledem k tomu, že konsilia byla v průběhu let vydávána ve formě sbírky či sborníku, vžila se jakási typizovaná podoba, která měla mít tři hlavní části – případ, návod na životosprávu a léčbu či medikamenty. Součástí měl být i podrobný popis pacienta, ale vzhledem k didaktickým a praktickým účelům byla tato část potlačena, konsilia tak představovala spíše depersonifikovaný případ konkrétní nemoci. Autorka se zaměřila především na okolnosti a důvody vzniku kolekcí, dedikace, počet konsilií, a otázku, byl-li editorem sám autor nebo nikdo jiný, neboť to svědčí

³ Ian MACLEAN. *Learning and the Market Place. Essays in the History of the Early Modern Book*. Boston, 2009; TÝŽ. *Logic, Signs and Nature in the Renaissance. The Case of Learned Medicine*. Cambridge, 2002; TÝŽ. *The Medical Republic of Letters before the Thirty Years War. Intellectual History Review*, 18/1, 2008, s. 15–13; TÝŽ. *Scholarship, Commerce, Religion: the Learned Book in the Age of Confessions, 1560–1630*. Cambridge – Harvard, 2012.

o formě sebe prezentace lékařů a v případě vydání jinou osobou mohlo docházet k druhotně zaneseným změnám. Nutno podotknout, že zatímco sborníky obsahovaly konsilia více autorů, sbírky shromažďovaly doporučení od jednoho lékaře, v důsledku čehož bylo jejich vydání značně složitější. Zajímavostí je, že žádného autora nenapadlo sestavit sbírku konsilií, která by se týkala pouze jedné choroby. Taková sbírka by ale jistě byla zajímavá nejenom pro samotné lékaře a studenty medicíny, kterým by poskytla ucelený pohled na konkrétní problémy, jejich diagnostiku a léčbu, ale i pro laickou veřejnost, resp. pro samotné pacienty.

V druhé části knihy se autorka dostává k tzv. francouzské nemoci, která je laické veřejnosti více známá pod pojmem syfilis. Tento pojem jako první použil italský lékař Girolamo Fracastoro⁴ roku 1530, nicméně tehdejší odborná veřejnost používala spíše výrazy *morbis galicus*, *lues venerea*, *lues gallica*, *morbis neapolitanus* nebo *morbis hispanicus*. Čtenář je krátce seznámen s raně novověkou fyziologií, patologií a historií syfilidy. Tato choroba byla ve své době skutečným zjevením, neboť nexistovala jednotná definice jejího původu a její charakter nabourával doposud převládající humorální patologii. Velmi záhy si ale lékaři uvědomili spojitost mezi nemocí a pohlavním stykem, v důsledku čehož se zrodila myšlenka přenosu z matky na dítě, či z kojné na dítě. Jak je známo, prvotní reakcí společnosti byly izolace a vyhánění nemocných a z přenosu podezřelých jedinců. Autorka nicméně vyvrací domněnku, že v důsledku šíření syfilidy docházelo k uzavírání nevěstinců a lázní, mnohem větší váhu přikládá náboženskému vlivu, neboť k obdobné praxi docházelo i v zemích, ve kterých nemoc nebyla tolik rozšířena.

Při samotné analýze se pozornost soustředila především na konsilia, ve kterých byla syfilida hlavní zdravotní obtíž, nikoliv pouhým vedlejším postižením. Z prostudovaných sbírek vybraných autorů vyplynulo zajímavé zjištění – i když se jednalo o nemoc značně rozšířenou, nebyla ve spisech nikterak silně zastoupena, ba naopak bylo to téma marginální. Na základě analýzy konsilií dospěla autorka k závěru, že v 16. století ještě nebyly příjice stigmatizujícím onemocněním, které by v očích společnosti ukazovalo na zvrácený životní styl postiženého jedince, a to navzdory tomu, že si lékaři byli jednoznačně vědomi přenosu této choroby pohlavním stykem. Ona stigmatizace se začala rozšiřovat až od 17. století. Další zajímavý závěr se týká terapeutických prostředků. Vedle běžně užívané dietetiky, purgace či baněk se v 16. století používalo především guajakové dřevo. Naproti tomu notoricky známá rtuť byla některými lékaři viděna jako drastický prostředek, který mohl ve vyšších

⁴ Girolamo Fracastoro (1478 – 8. srpna 1553) byl italský lékař, filosof, astronom a básník. Je autorem spisu *De contagione et Contagiosis Morbis* z roku 1546 a tvůrcem kontagiózní teorie. Tato teorie používala pojem semena choroby, což byly drobné částice, kterými se přenášely nemoci. Právě na základě kontagiózní teorie se zrodila myšlenka přenosu nemoci z člověka na člověka.

dávkách dokonce zhoršit zdravotní stav pacienta. K jejímu masovému rozšíření tedy došlo až ve století následujícím.

Unikátnost knihy spočívá především ve zpracování méně známého typu lékařských pramenů a představení jeho interpretačních možností i úskalí. Autorka se během výzkumu musela vypořádat s překladem raně novověkých, latinských textů, které doposud stály spíše stranou pozornosti tuzemských historiků. Rovněž využití sekundární literatury italské proveniencí není v oboru českých dějin lékařství úplně běžné. Podtitul publikace *Vznik a vývoj konsiliární literatury na příkladech francouzských, italských a německých představitelů medicíny* proto jednoznačně dokazuje hlavní zaměření Bohdany Divišové, kterým rozhodně nebyla problematika syfilidy. Sama autorka ovšem tento fakt nikterak nezastírá a konstatuje, že jejím cílem nebylo poskytnout čtenáři ucelené dějiny francouzské nemoci, kterou si zvolila především jako manifestační prostředek některých aspektů konsilií. Otvírá tak ve své knize badatelsky i čtenářsky velmi zajímavé téma, jež podněcuje k řadě dalších otázek, které rozhodně není třeba omezovat čistě na obor lékařské vědy. V návaznosti na stále populárnější metodologii dějin z pohledu pacienta, jejíž základy položil světoznámý britský historik Roy Porter,⁵ se můžeme ptát, jak svou nemoc vnímali sami nemocní a jak se jejich percepce změnila s ohledem na postupnou stigmatizaci onemocnění? Hrlo v úsudku společnosti nějakou roli genderové hledisko? Opomíjet bychom neměli ani kulturní rozměr nemoci, která se stala předlohou pro řadu dobových umělců. Vstupní bránou k promýšlení dějin syfilidy nám beze sporu může být právě monografie Bohdany Divišové.

ŠÁRKA CAITLÍN RÁBOVÁ

Soňa Štrbáňová. *Bohuslav Raýman. Vědec, vlastenec a Evropan*. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 1/2019. Praha, 2019, 297 s. ISBN 978-80-88018-23-0

K pozoruhodným osobnostem v dějinách naší přírodovědy bezpochyby náleží chemik Bohuslav Raýman (7. 12. 1852, Sobotka – 22. 9. 1910, Praha), ve své době vedoucí osobnost české vědecké komunity, zanedlouho však v širším povědomí již zapadlý; snad i kvůli radikálním změnám po novém politickém uspořádání po r. 1918. Recenzovaná práce tak zahazuje dlouho pocítovaný dluh české historiografie vědy vůči kdysi tak významnému koryfejevi naší vědy. Přitom autorka nezúžila svůj

⁵ Viz Roy PORTER. The Patients's View. Doing Medical History from Below. *Theory and Society*, 17, 1985, s. 175–198.

pohled jen na Raýmana, ale zabývá se i širšími souvislostmi jak jeho vědecké práce, tak veřejného působení.

Knih je rozdělena do 14 kapitol, z nichž zde upozorním na ty stěžejního významu. Po popisu Raýmanových studií a sbírání zkušeností ve světě (kap. 1–3) se autorka soustředila na jeho učitelské působení na našich vysokých školách (kap. 4, s. 39–62). To bylo ztíženo ne vždy dobrými vztahy vůči tehdejšími vůdčími činitelům české chemie V. Šafaříkovi a B. Braunerovi, nicméně jeho vysokoškolské učebnice pak prokázaly, že Raýmanovo působení ve výuce i vědě je u nás průbojné a nepostradatelné.

Další kapitola (s. 63–88) hodnotí jeho vědecký přínos v oboru, kde prokazatelně přispěl k rozvoji fyzikální chemie a biochemie. Raýmanově organizační práci je věnována další kapitola (s. 89–130), kterou lze pokládat za jednu z nejdůležitějších v této knize. Jejím jádrem je pochopitelně analýza jeho činnosti v České akademii věd a umění (ČAVU), kde se stal sekretářem II. třídy a mimořádně se zasloužil o rozvinutí publikační činnosti instituce, vrcholem však bylo jeho zvolení generálním sekretářem celé ČAVU r. 1899. Autorka vyzdvihuje mimo jiné Raýmanovo převážně úspěšné usilování o proniknutí publikačních orgánů akademie na mezinárodní úroveň a jeho odpor proti nacionální omezenosti některých vlastenců-staromilců v našich vědeckých kruzích. Jeho zásluhou také začala akademie vydávat od r. 1895 svůj *Bulletin International*, zprvu sbírku souhrnů přijatých vědeckých prací, posléze i publikační platformu pro práce celé; šlo tedy o první mezinárodní vědecký časopis vydávaný u nás.

Velice závažné pro celou vědu v českých zemích bylo, že zde v Raýmanově osobě vystoupily ze stínu přírodní vědy, jež dosud pokulhávaly jak ve funkcích, tak před veřejností za vědami duchovními a lékařskými. Pro Raýmana samotného pak skutečnost, že se stal náhle fakticky vrcholným představitelem naší vědy, neboť prezident ČAVU architekt J. Hlávka byl zaměstnán jinou problematikou a organizační záležitosti vědy i její ideové a metodologické problémy přenechával vědeckým kruhům samotným. Jazykově utrakvistická Královská česká společnost nauk byla po založení ČAVU již zcela na vedlejší koleji.

Sedmá kapitola (s. 131–154) je věnována Raýmanovu úsilí o popularizaci vědy a jejích výsledků v širší veřejnosti, hlavní pozornost je zde pochopitelně věnována obnovení v tradici slavné Purkyňovy *Živy* r. 1891. Časopis řídil Raýman se spoluredaktorem fyziologem F. Marešem, jejich spolupráce však záhy uvízla na nepřekonatelných rozporech, týkajících se metodologických a filosofických základů přírodovědy: proti Raýmanovu empirismu a mechanicismu stál Marešův důraz na teorii a vitalismus. R. 1897 Mareš z *Živy* odešel a časopis pak řídil Raýman sám za pomoci B. Němce.

Sporu obou přírodovědců je věnována hlavní část další kapitoly (s. 155–171), pojednávající o Raýmanových polemikách a sporech (včetně jeho opatrného postoje v známých bojích o pravost rukopisů Královédvorského a Zelenohorského). Výše připomenutá velmi ostrá polemika obou přírodovědců, známá jako „spor o principie

přírodovědeckého poznání“ (termín F. Mareše, ten hovořil také o sporu o idealismus či realismus v přírodních vědách) se stala sledovanou a též pro mnohé laiky zajímavou záležitostí, do níž zasáhl dokonce T. G. Masaryk, v podstatě příznivě spíše pro Mareše, tomu to však bylo málo a ostře se poté vůči TGM ohradil. Její tematika se objevovala občas i později; autor této recenze rád vzpomíná na debaty, které vedl se S. Štrbáňovou, naše zprvu dosti protichůdná stanoviska se postupně sblížovala. . .

Velice cennou je kapitola 9: „Soukromí, rodina a přátelé“ (s. 172–215), která zpřístupňuje Raýmanův život i osudy jeho rodiny a potomků za použití dosud zcela neznámých dokladů, zpřístupněný autorce rodinou. Nelze zde poukazovat na jednotlivosti, toto barvitě panoráma bohatě provázené dosud nepublikovaným obrazovým materiálem je prostě nutné přečíst, však také je z kapitol monografie nejrozsáhlejší. Nalezneme zde také přehled o Raýmanově provázanosti s domácími i zahraničními badateli.

Následující 10. kapitola líčí nejen náhlý konec poměrně mladého vědeckého koryfeje, ale i poměrně rychlé a velké zapomínání, jež se kupodivu projevilo v neochotě některých předních vědců hodnotit Raýmanovo dílo brzo po skonu tvůrce. To je pochopitelné, když uvážíme, že Raýman byl nucen rozhodovat v řadě dosti sporných záležitostí. V 11. kapitole hodnotí autorka Raýmanovu osobnost se snahou o objektivitu, nicméně zde se také podle mého soudu ne vždy zcela šťastně odráží její osobní zaujatost ve prospěch B. Raýmana, zejména pokud jde o hodnocení Rádlova posouzení a její horování pro Němcovo hodnocení, které se mi již vzhledem ke vzájemnému vztahu obou jeví jako značně nekritické, ba adorativní.

„Raýmanův odkaz české vědě a společnosti“ (název 12. kapitoly, s. 238–244) shrnuje výsledky celé obsáhlé monografie a zdůrazňuje 4 oblasti: zavádění moderních chemických oborů do výuky a výzkumu, popularizaci vědy, organizaci vědy (kde Raýmanova aktivita zanechala svou nejhlubší stopu) a rozvoj vědeckých styků na mezinárodní úrovni. V úplném závěru pak (s. 245) autorka píše: „Tato kniha chtěla být více než pouhou Raýmanovou biografií. Pokusila se ukázat přes prisma jeho osobnosti atmosféru české vědecké scény i společnosti epochy fin de siècle v její mnohotvárné podobě.“ To se skutečně podařilo a může to platit jako hlavní závěr recenze.

Posuzovaná kniha je svým zaměřením, zpracováním a výsledky, jakož i dokumentací vynikající, ba namnoze vzornou prací. Je obtížné jí něco vytkat, snad někdy přílišnou chválu, ba obdiv pro předmět práce, což autorka ovšem uznává a netají se tím, jak zřetelně píše v úvodu (s. 3–7); je třeba ovšem také přiznat, že není k osobnosti a činnosti B. Raýmana nekritická. Práce je bohatě dokumentována jak odkazy na literaturu, tak obrazovým materiálem, který je namnoze publikován poprvé (škoda, že technika reprodukce není dokonalejší). Knihu doplňuje chronologický přehled Raýmanova života a díla (s. 246–249), obsáhlý seznam literatury (bohužel jen s výběrovou bibliografií jeho publikací), seznam zkratk, rejstříky a obsah.

JAN JANKO

Soňa ŠTRBÁŇOVÁ. *Bohuslav Raýman – vědec, vlastenec a Evropan*. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, 1/2019. Praha, Nadace Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových, 2019, 298 s., 83 obr., 3 tabulky. ISBN 978-80-88018-23-0

Autorka knihy Soňa Štrbáňová poměrně detailně popisuje svoji cestu k Bohuslavu Raýmanovi, která trvala 40 let, tedy polovinu její profesionální kariéry jako historičky vědy, kdy se zabývala různými odbornými problémy, ale osobnost Raýmana se stala její zálibou. Autorka sama uvedla, že napsat jeho biografii byl pro ni mnohem složitější problém, než se zdál na počátku práce. Tehdy se domnívala, že má zvládnutou heuristiku a že stačí sednout si k počítači a psát. Měla k dispozici ohromné množství materiálů, které po desítky let shromažďovala a použila k psaní článků o Raýmanovi. Vybrat do knihy to nejdůležitější a nejzajímavější bylo velmi obtížné a podařilo se jí jen díky usilovné práci. Recenzent četl, event. recenzoval hodně biografii o vědcích, ale v žádné z nich se nesetkal s takovou důkladností a pečlivostí, jakou autorka knize věnovala. Obdivuhodný výkon! Kniha je cenná i tím, že reflektuje nejen Raýmana, ale též události v české vědě v době, v níž žil.

Štrbáňová knihu rozdělila do 14 kapitol, které vhodně nazvala. První tři kapitoly jsou o mladých letech Raýmana, narozeného v Sobotce roku 1852. Těžko lze něco kritizovat či doplňovat, jde o holá fakta. Po gymnaziálních studiích v Mladé Boleslavi se zapsal roku 1872 ke studiu chemie na české polytechnice v Praze, kde panovala konzervativní výuka bez experimentů. Hlavními profesory byli V. Šafařík a F. Štolba. Časem se seznámil a spřátelil s budoucím významným chemikem Bohuslavem Braunerem (1855–1935).

Na 10 stranách 3. kapitoly knihy autorka detailně popsala Raýmanovy zahraniční pobyty a cesty v letech 1874–1877. Bylo to dvouleté studium na univerzitě v Bonnu u profesora Kekulé. Zajímavé jsou tabulka o přednáškách a cvičeních, které si v Bonnu na filosofické fakultě zapsal, a předměty a učitelé, s nimiž byl ve styku. V Bonnu v té době působila elita německé chemie, takže lepší školu si Raýman nemohl zvolit. Doporučil mu ji konec konců i Šafařík. Po Bonnu následovala několikaměsíční stáž v Paříži u profesora A. Wuertze a stáž v pařížské laboratoři profesora Ch. Friedela. Stihl se podívat i do Belgie, Nizozemí a Anglie. Štrbáňová si položila otázku, za čí peníze Raýman v cizině žil; pocházel totiž z chudé rodiny. I tento problém pilná autorka částečně vysvětlila. Při odchodu z Bonnu mu Kekulé vystavil vysvědčení, v němž ho vychválil. Po návratu z ciziny se vrátil na polytechniku a stal se asistentem. Brzičko se na škole habilitoval pro organickou chemii.

Čtvrtou kapitolu Štrbáňová věnovala Raýmanovi jako pedagogu. Kapitola má několik podkapitol, je dlouhá (42 stran), ale není se čemu divit, vždyť se výuce na technice a univerzitě věnoval skoro 40 let. Autorka jde do detailů, proto je rozsah kapitoly

až příliš velký. Jsou v ní totiž i problémy vědecké, které Raýman řešil vedle přednášení. Podkapitoly jsou nazvány Docentura na české technice, Česká univerzita – klikatá cesta k profesuře a Raýmanovy učebnice. V této části knihy podává autorka obraz výuky chemie a chemické technologie na české technice, kde byl Raýman asistentem. Štrbáňová použila při psaní knihy nejznámější spisy o historii školy. Raýman jako soukromý docent nebyl honorován, honorovaným docentem se stal až šest let po habilitaci. Od školního roku 1883/1884 modernizoval výuku organické chemie a zařadil do osnov novum – praktická cvičení z organické chemie, která po třech letech rozšířil a naučil posluchače novým metodám. Učil současně i na české univerzitě, kde roku 1886 promoval na doktora filosofie. Po roce mu univerzita udělila docenturu. Raýman se v Praze snažil dohnat i ve výuce fyzikální chemie. Proto doplnil své přednášky o teoretickou chemii a výklady věnoval chemické vazbě, kinetice chemických reakcí a základům chemické termodynamiky. Studenti měli k dispozici jeho učebnici *Chemie theoretická*, v níž byl též výklad Mendělejevova periodického zákona. Raýman se necítil být tak silný ve fyzikální chemii, aby ji přímo učil, ale umožnil svému žákovi a asistentovi Otakarovi Šulcovi, aby se z ní na technice habilitoval. To byl Raýmanův šťastný tah.

Po různých peripetiích byl Raýman jmenován roku 1890 mimořádným profesorem. Šest let čekal na řádnou univerzitní profesuru. Jeden rok (1902/1903) byl děkanem české filosofické fakulty. Poněkud paradoxní je skutečnost, že na české technice skončil – i po desítkách let pedagogické činnosti – na pozici docenta. Jeho přednášky pokrývaly všechny obory organické chemie, z ní pak i biochemii. Pro studenty chemie na technice i univerzitě psal učebnice: první dvoudílná vyšla už roku 1881 (spoluautorem byl M. Nevole), v druhém dílu autoři na 100 stránkách pojednali o nové disciplíně, biochemii. Učebnice byla určena studentům české techniky. Další učebnicí byla *Chemie theoretická* vydaná v roce 1884. Dvoudílnou učebnicí doplnil Raýman roku 1895 a 1896 dílem třetím (*Cukry a sloučeniny příbuzné*). Jak šly jeho knihy na odbyt, k tomu Štrbáňová vybrala jeho článek z roku 1901, v němž napsal, jak jeho knihy leží ve skladech nakladatelství a čekají na čtenáře, některé již 20 let, během nichž už studovaly na technice i univerzitě desítky, možná stovky studentů chemie. To neměli ani tito studenti zájem o Raýmanovy knihy? Vždyť to byly v té době jediné české odborné knihy z oboru organické chemie. Dávali tito studující přednost studovat obor z cizích učebnic?

Pátá kapitola knihy (Badatelský přínos B. Raýmana) je středně dlouhá (26 stran s 10 obrázky) a je sepsána s cílem upozornit na nejzajímavější Raýmanovy výsledky. U Raýmana se vše točilo kolem organické chemie teoretické i praktické. Na technice se zprvu účastnil na pracích z anorganické a analytické chemie (společné práce s profesorem K. Preisem). Od roku 1886 se soustředil na chemii sacharidů. Tuto tematiku po třech letech opustil. Štrbáňová se snaží nalézt důvod, proč tak učinil. Recenzentovi se zdá jako nejpravděpodobnější zahraniční konkurence a špatné

podmínky pro výzkum v Praze. Raýman nabídl spolupráci kolegovi z Bonnu E. Fischerovi, k ní však nedošlo. Vědecké styky Štrbáňové se zahraničními vědci jí pomohly získat korespondenci Fischer – Raýman až z univerzitní knihovny Kalifornské univerzity. Po krátké pauze se Raýman znovu zabýval cukry. V publikacích byl uváděn vždy jako první autor, což bylo tehdy běžné; bylo tomu tak i v případě prací O. Šulce.

Počátkem 90. let přešel Raýman ke kvasným procesům. Nové práce publikoval s profesorem K. Kruisem. Štrbáňové neušel Kruisův názor z roku 1897 na pojetí mikroorganismů, údajně o desítky let dříve, než je přijala světová biologie.

Podle nedávno objevené korespondence si Raýman vyměnil několik dopisů s věhlasným polským chemikem K. Olszewskim a navrhl mu, aby analyzoval plyny vyskytující se v surové ropě a hledal v nich možná přítomné helium. Pro autorku je Raýmanův odklon od tematiky, kterou v 90. letech přednostně studoval, poněkud překvapivý a vysvětluje jej.

Raýman má zásluhy na založení české fyzikální chemie v osobě O. Šulce. Společně práce Raýmana a Šulce v podstatě celé vypracoval Šulc, ale Raýman byl vždy první autor, což byla tehdejší běžná praxe (šéf a podřízený), uplatňovaná v některých vědních oborech dosud.

Šestá kapitola (Předpolí české vědy: za vědu národní i mezinárodní) je rozsáhlá (42 stran se 14 obrázky). V jejím úvodu Štrbáňová zdůraznila fakt, že vědecká a technická inteligence se sdružovala do profesionálních a vědeckých spolků, které vydávaly specializované časopisy, poskytovaly členům informace o nových vědeckých a technických poznatcích a další činnosti. Raýman byl členem několika společností (spolků), výrazně se uplatnil jako člen výboru chemické společnosti (Spolek chemiků českých). Roku 1885 vydal Spolek první číslo Listů chemických, jichž byl spoluredaktorem. V 90. letech došlo ve Spolku k rozkolu, na který Raýman reagoval r. 1894 vystoupením. Všechna fakta o krizi organizovaných českých chemiků byla už publikována a netřeba je opakovat. Štrbáňová se však přesto o nich letmo zmínila.

Česká chemická věda se díky účasti českých chemiků na kongresech a jiných setkáních dostávala postupně do povědomí v Evropě. Počátkem 90. let došlo v české společnosti k velké události: byla založena Česká akademie pro vědy, slovesnost a umění císaře Františka Josefa I (dále ČAVU). O její založení se zasloužil hlavně architekt Josef Hlávka, který ji financoval. Založení Akademie bylo iniciováno vzedmutým češtvím hlavně intelektuální části české společnosti. Prezidentem Akademie se stal J. Hlávka. Císař měl právo jmenovat třetinu členů, ti pak dovolili členy do tří tříd. Raýman byl zvolen do Akademie hned v roce 1890 a stal se sekretářem II. třídy matematicko-přírodovědné. Byl jím až do své smrti. Z titulu sekretáře II. třídy byl členem různých komisí Akademie. Vrcholem Raýmanovy kariéry v Akademii byl post generálního sekretáře Akademie (od r. 1899), který si udržel až do roku 1910, kdy zemřel. Přitom dvakrát (r. 1907 a 1908) oznámil svoji rezignaci na generálního tajemníka, ale vždy jím zůstal. Stal se manažérem vědy velkého formátu. Ve II. třídě Akademie

zařídil zvolení 14 přespolních (zahraničních) vědců členy ČAVU. Byli mezi nimi slavní chemici D. I. Mendělejev, K. Olczewski, W. Ramsay, E. Ch. Hansen, N. N. Bekeťov, M. Curie-Skłodowska a další. Jmenování přespolních členů byl důležitý faktor mezinárodních styků Akademie s cizinou. Mezi přespolními členy chybí slavný Kekulé. I na tuto záhadu hledá Štrbáňová vysvětlení. K dispozici má korespondenci Raýman – Kekulé, podle níž si Kekulé velmi přál stát se Kekulé ze Stradonic, což mu umožnil německý císař Vilém II.

Sedmá, středně velká kapitola (24 stran s 6 obrázky), nazvaná poněkud povzneseně (Národ náš po vzdělání touží), je o českých institucích a vědeckých časopisech, tedy o české univerzitě, kde Raýman působil jako pedagog. Na filosofické fakultě zavedl přednášky, na které měla přístup široká veřejnost. Ve svých přednáškách seznamoval publikum s dějinami a teoriemi vědy. Extenze univerzity pokračovala na přelomu staletí a byla celkem úspěšná, jak ji líčí autorka.

O šíření vědeckých poznatků se staraly vědecké i popularizační časopisy, o což se Raýman zasloužil nemalou měrou. Nebyl sám, komu šlo o vzdělávání českého národa. Tak např. T. G. Masark založil brzy po příchodu do Prahy revui Atheneum jako komunikační platformu pro kritickou reflexi české i cizí literatury ze všech vědních oborů. Raýman v letech 1885–1891 redigoval Listy chemické, ve kterých uveřejnil desítky informací z chemie a publikoval některé své vědecké práce. Byl též dva roky redaktorem České revue. Spolu s profesorem fyziologie F. Marešem vzkřísili vydávání časopisu Živa.

Raýman se zúčastnil v 80. letech příprav k vydávání české encyklopedie, známé jako Ottův slovník naučný. Byl koordinátorem pro obor chemie, pomáhal ve výběru vhodných spolupracovníků a pod šifrou Rn autorem mnoha hesel.

Osmou kapitolu Štrbáňová nazvala Polemiky a spory. Je pochopitelné, že Raýman jako vědec měl spory s kolegy z oboru. První čistě vědecký spor měl s profesorem A. Bělohoubkem už v roce 1883. Vážnější byl spor táhnoucí se od konce 80. let. Šlo o vhodný zdroj vody pro Prahu. Analýzy vody z Lahovic, vyhlédnutého zdroje vody, provedl Bělohoubek a výsledky publikoval v Listech chemických. O výsledcích informoval veřejnost tisk, podle kterého voda byla závadná. Bělohoubek uvedl totiž i stopová množství ve vodě obsaženého amoniaku. Vodárenská kancelář požádala Raýmana o dobrozdání Bělohoubkových analýz. Raýman odpověděl, že množství amoniaku jsou tak malá, že neovlivňují kvalitu pitné vody. Bělohoubek hájil svůj názor a výsledky analýz v Časopisu pro průmysl chemický a spor pokračoval až do roku 1892.

Sporu o pravost Rukopisů se účastnil Raýman jako skrytý poradce Gebauera a Masaryka. Štrbáňová v recenzované knize se vyjádřila k faktu, proč se Raýman choval anonymně: důvod mohl být osobní, Raýman zvažoval svoji budoucí vědeckou kariéru.

Neanonymně vystupoval ve sporu o principie přírodovědeckého poznání. Vyhrotil se ve spor Raýman – Mareš. Spor se účastnili další přírodovědci a filosofové, např. Masaryk. Autorka knihy popsala Raýmana jako polemika mj. pracemi českého historika vědy J. Janka a udělala dobře.

Rozsáhlá 9. kapitola (42 stran s 24 obrázky) je o Raýmanově soukromí, rodině a přátelích. Štrbáňová uvádí, že k tomuto tématu nemá dost materiálů, takže kapitola je poskládána z některých základních faktů a drobných detailů.

Raýman uzavřel manželství v květnu 1885 s Bertou Schoblovou. Postupně se manželům narodili synové Bohuslav (1886), Miloš Mikuláš (1889) a Radim (1902). Raýmanova rodina bydlela až do roku 1891 na Smíchově, potom na Malé Straně. Otec synů byl natolik zatížen funkcemi pedagogickými i společenskými, že se rodině věnoval málo. Výchovu dětí musela zvládat matka Berta. Jedině o letních prázdninách byla rodina pospolu na letních bytech v okolí Prahy, často s rodinou Raýmanova přítele K. Kruise. Raýman byl často zván na Hlávkův zámek v Lužanech, kde se scházela elita národa (vědci, umělci, literáti atp.). Nejstarší syn Boža byl zřejmě v mládí duševně nemocný, ale nakonec napodruhé maturoval na smíchovském gymnáziu. Čím se živil, není jasné, ví se, že podlehl mysticismu a vydal dokonce roku 1920 knížku (brožuru). Údajně byl zaměstnán v ČTK a v Ruské telegrafní agentuře v Praze. Roku 1928 se zapsal na přírodovědecké fakultě ke studiu chemie. Stal se svým věkem nejstarším žákem profesora Heyrovského. Získal titul RNDr. Poté studoval 7 semestrů na lékařské fakultě, ale studia lékařství nikdy nedokončil. Ví se, že chemií ani medicínou se nikdy neživil. Byl dvakrát ženatý, z druhého manželství pochází Božův syn Bohuslav (1944–1970), který emigroval do Švédska, kde ho otec Boža navštívil a kde Boža také v roce 1970 zemřel.

Druhý Raýmanův syn Miloš nebyl tak problematický jako Boža a byl otci zřejmě nejbližší svým vztahem k vědě. V dětství a mládí jej zajímala geologie. Po maturitě studoval medicínu a získal titul MUDr. v roce 1913. Provozoval zubní ordinaci. Jeho zálibou se stala egyptologie a archeologie. Žil s rodinou v Praze a zemřel roku 1970.

Se třetím synem Radimem neměl Raýman žádné potíže, protože Ráďa v sedmi letech osiřel. Od dětství toužil stát se námořním důstojníkem, a proto zkoušel studovat na námořních školách rakousko-uherských, ale studia mu nešla. Roku 1923 se imatrikuloval na české lékařské fakultě, kde po 6 letech promoval. Informace, které Štrbáňová v knize o Radimu uvedla, jsou doloženy důvěryhodnými materiály. Z nich lze vyčíst, že Ráďa se v roce 1932 oženil a měl jednu dceru, narozenou r. 1938. Politicky se ve 30. letech hlásil k české radikální krajní pravici, pod pseudonymem vydával své články ve fašistickém časopisu Obrana národa. Své přesvědčení zveřejnil roku 1940 v brožuře Relativita a revoluce, falešnost demokratických a liberálních idejí a přál si vládce pevné ruky. Podle autorky byl Ráďa zřejmě za protektorátu a ještě do r. 1948 vězeňským lékařem v pankrácké věznici.

Rayman nebyl jedináček, měl několik sourozenců. Teprve nedávno získala autorka různé materiály o Janu Raymanovi, bratru Bohuslava Raymana, lékárníkovi ve slovenské Stupavě. Jan studoval v Praze na filosofické fakultě dva roky (1874–1876) farmacii. Po studiích pracoval v Rakousku. Lékárnu ve Stupavě získal od svého švagra J. Kittela. V rodině Jana se narodilo několik dětí, mezi nimi syn, který vystudoval v Budapešti chemii. Pravnuk Jana z Pětikostelí (Pécz) poskytl Štrbáňové řadu informací o této větvi Raymanovy rodiny. Autorka nadšeně píše o výborné spolupráci s Jánošem Raymanem.

Jen stručně se zmíníme o Raymanových českých i zahraničních přátelích. K nim patřil hlavně v mladých letech B. Brauner, pozdější profesor české univerzity (2,5 stran). V pozdějších letech oba zahltila pedagogická, vědecká a organizační práce. Po otevření nového Chemického ústavu české univerzity se o tři roky mladší Brauner stal nadřízeným Raymana na Albertově, ale to nemělo valný vliv na jejich vztah. Velkým přítelem Raymana byl Jan Sommer (1853–1929), po jeho smrti byl rádcem paní Raymanové v mnoha záležitostech. Rayman se přátelil s matematiky bratry Weyrovými, kolegou Kruisem, mladým B. Němcem a dalšími, většinou jeho kolegy. Velice si vážil přátelství s J. Hlávkou, J. Gebauerem a T. G. Masarykem. Z cizinců jeho přáteli byli A. Wurtz, Ch. Friedel a indický chemik A. Chattopádhayam, známí z bonnského Raymanova pobytu. Štrbáňové se zdá jeho korespondence s Indem důležitá (v knize je o ní 5 stran); je zajímavá, ale nicneříkající k dějinám české vědy.

Desátá kapitola (Závěr života, zapomnění a návrat) má 10 stran se sedmi obrázky. Podle B. Němce měl Rayman v době, kdy vykonával funkci generálního sekretáře Akademie, potíže se srdcem, byl totiž v trvalém stresu. Lékaři doporučovali klid, ale Rayman tento pokyn nerespektoval a tvrdě dál pracoval. Navíc se trápil školními neúspěchy syna Boži. Při schůzi Hlávkovy nadace 21. září 1910 ho postihla mozková mrtvice, které druhý den doma podlehl. O smrti a pohřbu zesnulého obsírně referovaly Národní listy. Je to téměř neuvěřitelné, a autorka to zdůrazňuje, že Česká chemická společnost pro vědu a průmysl v Chemických listech neinformovala čtenáře o Raymanově smrti a pohřbu a neuveřejnila nekrolog. Přitom byl čestným členem Společnosti. Podivně se tehdy zachoval Raymanův žák E. Votoček, který nevyhověl žádosti prezidenta Akademie napsat nekrolog. Vymluvil se na svou nemoc. Po Raymanově smrti se objevilo mnoho nekrologů, ale brzy o něm nastalo na desítky let ticho (až na malé výjimky). I hrob Raymanův na pražských Malvazinkách postupně pustl, ani rodina neměla zájem o něj pečovat. V roce 2010 byl hrob upraven.

Zájem o velkého vědce a organizátora vědy se pomalu měnil, o Raymanovi se začalo psát (M. Teich, S. Štrbáňová, J. Janko). Nezapomněli na něj však jeho rodáci v Sobotce. K plnému návratu na chemickou scénu došlo až v roce 2009, kdy byl k počtě Raymana zorganizován seminář.

Jedenáctá kapitola je o Raymanovi jako osobnosti (10 stran s 2 obrázky). Štrbáňová konstatuje, že jeho soukromým i veřejným životem prospupovala věda. Události

jeho života nelze vyčíst z jeho publikací a materiálů o ČAVU, lze použít jen osobní svědectví lidí, kteří mu byli blízcí nebo s ním spolupracovali. Tato svědectví jsou v Raýmanově korespondenci. Ke svědkům tohoto druhu patřili chemici J. Baborovský a B. Brauner, E. Rádl, novinář J. Neruda a další. Autorce neunikl ani Raýmanův článek o božství (Živa 1908).

Dvanáctá kapitola (Raýmanův odkaz české vědě a společnosti) je krátká, jen sedmistránková. Podkapitoly napovědí, jak Štrbáňová Raýmana otaxovala. Rozdělila jeho činnost a z ní vyplývající odkaz na zavádění moderních chemických oborů do výuky a výzkumu (zejména biochemie) a na důležitost popularizace vědy. Snahou Raýmana bylo českou vědeckou instituci (ČAVU) z národnostních pozic pozvednout na učenou společnost evropského typu. K tomuto cíli byl zaměřen i Bulletin international s resumé prací českých matematiků a přírodovědců, který redigoval od r. 1894.

Třináctá kapitola je epilog. Štrbáňová s otazníkem znovu píše o zapomenutém Raýmanovi a o důvodech, které vedly k zapomenutí. Uzavírá epilog návrhem umístit na domě, kde Raýman žil a zemřel (Malostranské nábřeží č. 3), pamětní desku.

Pro čtenáře knihy bude kapitola 14. (Chronologie života a díla B. Raýmana) výběrnou pomůckou.

Dalšími částmi knihy jsou soupis použité literatury, výběrová Raýmanova bibliografie, souhrn a resumé, seznam použitých zkratk, důležitý jmenný rejstřík s přílohou o přibuzenstvu Raýmana. Pochopitelně Štrbáňová uvedla archivy, které jí poskytly materiály. Zbytečné se recenzentovi jeví úryvky oficiálních posuzovatelů knihy – ty by patřily na obálku knihy a tu publikace nemá. Posledních sedm stran textu je anotace na publikace vydané Národohospodářským ústavem J. Hlávky.

Recenzentův závěr: knihu Soni Štrbáňové upřímně doporučuji všem zájemcům o životopisy vědců najmě českých. Je skvěle napsaná, čtivá a místy se čte jako detektivka. Podává obraz vědce a výběrného manažera vědy Bohuslava Raýmana.

JIŘÍ JINDRA

Ernst Haeckel. *Ausgewählte Briefwechsel. Historisch-kritische Ausgabe. Band 2: Familienkorrespondenz August 1854 – März 1857.* Franz Steiner Verlag, 2019, 653 s., ISBN 978-3-515-11655-8.

Na knižním trhu – zejména v německy a anglicky mluvících zemích – nacházíme řadu publikací týkajících se významného, ale i kontroverzního německého lékaře a zoologa Ernsta Haeckela (1834–1919), které představují nejen jeho život a dílo, ale především nesmírnou angažovanost při prosazování darwinismu. Haeckelův vědecký

a světonázorový postoj, odrážející se v korespondenci s rodinnými příslušníky, přáteli či kolegy, nám také není představen poprvé. Poukaz na studium korespondence jako jednoho z důležitých vědeckých pramenů – a také její částečné zveřejnění – provázal již v minulosti některé publikační aktivity Ernst Haeckel Haus, Institutu pro dějiny medicíny, přírodních věd a techniky (dnes Institut pro výzkum zoologie a evoluce), který je součástí Friedrich Schiller Universität v Jeně. V domě, kde institut sídlí, žil Ernst Haeckel od roku 1883 do své smrti a zde se také nachází archiv a muzeum přibližující jeho život a vědecké působení. Doposud zveřejněné dopisy však měly pouze výběrový charakter, i když zajisté umožňovaly pochopit Haeckelovu vědeckou argumentaci, která se odráží v jeho obsáhlém díle, z osobní perspektivy. Nicméně 2. díl vybrané Haeckelovy rodinné korespondence z období srpen 1854 – březen 1857, který je podkladem pro tuto recenzi, nám – vzhledem k množství zveřejněných dopisů za poměrně krátký časový úsek – umožňuje vhléd podstatně hlubší. Jedná se totiž o korespondenci z doby, kdy Haeckel absolvoval – po třech semestrech studia medicíny na univerzitě ve Würzburgu – letní semestr v Berlíně a poté pokračoval zase ve studiu ve Würzburgu. Obě studijní místa měla pro Haeckelův další osobní a profesní vývoj zásadní význam, neboť se jedná o období, ve kterém se vlivem intenzivní konfrontace s jeho učiteli a spolužáky začalo do velké míry pevněji utvářet jeho monistické světonázorové přesvědčení. Tato Haeckelova cesta byla zpečetěna setkáním s Darwinovým dílem *On the Origin of Species* v roce 1859. Ne bez významu byly pro Haeckela také cesty vykonané během korespondenčního období, neboť díky výrazným botanickým a zoologickým impulsům, pro Haeckela tak důležité možnosti moci vnímat celek přírody o samotě či také v přítomnosti dalších vlivných osobností, se jeho světonázorový postoj nemálo formoval.

Obsáhlá recenzovaná kniha čítající 653 stran byla vydána v rámci dlouhodobého projektu podporovaného Unii německých akademií věd, který je v rámci Německé akademie přírodních věd Leopoldina – Národní akademie věd uskutečňován právě ve spolupráci s již zmíněným Ernst Haeckel Haus v Jeně. Tento projekt si klade za cíl vytvořit do roku 2037 on-line databázi veškeré Haeckelovy korespondence a v tištěné podobě vydat 25 svazků korespondence vybrané. První díl z této řady vyšel v roce 2017 a předložil Haeckelovu rodinnou korespondenci z let 1839–1854, jejíž snahou bylo přiblížení doby Haeckelových gymnaziálních studií, tedy dobu odrážející liberální protestantské rodinné prostředí či jeho ranou botanickou činnost. Další částí prvního svazku byla Haeckelova reflexe prvních třech semestrů studia medicíny ve Würzburgu a konfrontace s jeho významnými učiteli, mezi které patřili zejména Albert von Kölliker či Rudolf Virchow.

Recenzovaná kniha je druhou a prozatím poslední doposud vydanou z této edice a navazuje – jak časově, tak tematicky – na svou předchůdkyni. Vydavatelé ji opatřili rozsáhlým úvodem, ve kterém je stručně představena zařazená korespondence, precizně editovali a vybrali zveřejněné dopisy a také vytvořili cenný poznámkový

aparát představující v dopisech Haeckelem uvedené osobnosti či osvětlující tematizované a pro nezasvěceného čtenáře nejasné souvislosti. Součástí svazku je také ne příliš rozsáhlý obrazový materiál (29 stran), dokreslující víceméně Haeckelovu botanickou či výtvarnou činnost uskutečňovanou během jeho cest. Zajímavostí je, že Haeckelovy dopisy představovaly jakési deníky, které byly po příchodu rodičům a po přečtení posílány dále bratrovi či poskytovány příbuzným. Ernst Haeckel si byl vědom jejich dokumentační hodnoty a v dopisech samých vyzýval k jejich uchování či upozorňoval na jejich deníkový charakter. Dopisy adresované zejména rodičům (Charlotte Haeckel a Carl Gottlob Haeckel) a zčásti bratrovi (Karl Haeckel) či dalším příbuzným tak představují možnost nahlédnout do podnětných zákoutí Haeckelova osobního života a jsou významným doplněním k jeho skutečným deníkům, které si psal v době, kdy žil v Berlíně u rodičů a nebyl tak motivován k dopisním formám reflexe. Doba berlínského studia je však v dopisech z Würzburgu Haeckelem pozitivně reflektována, a to především v souvislosti s významným berlínským učitelem, lékařem, fyziologem a srovnávacím anatomem Johannesem Müllerem (1801–1858). Díky Müllerovi se Haeckel zčásti odklonil od své výsostné botaniky a probudila se v něm láska k zoologii, konkrétně k mořským organismům, která ho provázela po celý život. S Johannesem Müllerem se Haeckel setkal také na zoologické výpravě na ostrov Helgoland a reflexe této cesty je tématem jedněch z prvních publikovaných dopisů. Haeckelovy popisy jsou zajímavé nejen z důvodu vědeckého, neboť během této cesty nashromáždil materiál, který se stal základem jeho zoologické sbírky, ale za pozornost stojí také sledování jeho tendence ke komplexnímu chápání přírodních věd. Možnost zabývat se přírodou a přírodními vědami pro něj nepřestala být lákadlem po celou dobu dalšího studia medicíny a opětovně je ve zveřejněných dopisech zdůrazňována jejich výjimečnost.

V Haeckelových dopisech se často objevuje srovnávání velmi náročného studia medicíny (přesný přehled přednášek, seminářů a kurzů, které Haeckel týdně absolvoval, editoři také zveřejňují) se studiem vysněné přírodovědy a s tím spjatý nářek nad nemožností věnovat se zoologii, botanice a tím také mikroskopickému studiu: „Jak rád bych si vážně a důkladně osvojil četné vědy a umění, které tvoří komplex přírodních věd...“ (dopis ze dne 17. 6. 1855), bohužel mu však na zmíněné studium nezbýval téměř žádný čas. Tímto vnitřním rozporem Haeckel během studia medicíny studia velmi trpěl, někdy hovoří o „nenáviděném studiu“, které mu znemožňuje kráčet cestou srdce. Později našel v medicíně částečné zalíbení, do této doby však toto studium považoval za čistě pragmatický počín, který mu má v budoucnu umožnit uskutečnit vysněnou cestu do tropických zemí: „Nadějná myšlenka na budoucí cestu do tropů jako cíl všech mých přání, jako vlastní poslání mého života a pevná naděje, že mě jednou moje niterně milovaná příroda nenechá ve stychu a umožní mi bohaté uspokojení a s tím související nejvyšší radost na zemi. Je mi to útěchou v situaci, kdy se musím odvrátit od své přirozené inklinace a zabývat se

úplně jinými věcmi, které jsou mému nitru podstatně vzdáleny. Tato utěšující myšlenka na radostnější budoucnost mi dává dostatečnou odvahu zakousnout se odvázně a svěže do Asklépiova jablka“ (z dopisu ze dne 17. 5. 1855).¹

Haeckelovo vnitřní naladění se z velké části proměnilo vlivem jeho „velkého učitele“ ve Würzburgu, Rudolfa Virchowa. Po absolvování jeho několika přednášek a kurzů týkajících se zejména mikroskopické patologie Haeckel dokonce letmo připouští možnost profesního odklonu od své milované přírodovědy: „Kdyby mne k zoologii a botanice, kterým jsem stále věrný, nepojila tak velká láska, zvolil bych si především patologickou anatomii, zejména však histologii“ (dopis ze dne 2. 2. 1856). Jeho nadání a zaujetí pro patologii nakonec našlo otisk v konkrétní činnosti, neboť od 23. 4. 1856 do začátku září stejného roku působil jako Virchowův asistent v Patologicko-anatomickém ústavu. Virchow byl vůči Haeckelovi vždy „velmi milý a přátelský“, avšak také „uzavřený a opatrný“, proto měla jejich spolupráce spíše formální než přátelskou povahu. Také tato skutečnost byla důvodem, proč se Haeckel nakonec od patologie odklonil a našel přímou cestu zpět k zoologii. S tím souviselo i dokončení studia medicíny v březnu 1857 u Johanneše Müllera v Berlíně. Opakovaná přítomnost tohoto významného přírodovědce v Haeckelových dopisech je také pro pochopení jeho celostního přírodovědného přístupu nesmírně důležitá, neboť skrze Müllera byl Haeckel intenzivně konfrontován také s naturfilosofií, která byla vedle darwinismu – u Haeckela se jednalo především o goethovskou naturfilosofii – druhým velkým inspiračním zdrojem pro jeho nauku (odkaz na Goethův život a dílo se v Haeckelových dopisech objevují opakovaně).

V rámci jednotného přírodovědného světónázoru, který je Haeckelem tematizován od 70. let 19. století a svého vrcholu dosahuje na přelomu 19. a 20. století, není rozdíl mezi živou a neživou přírodou, hmotou a duchem, bohem a přírodou, přičemž organismus je výsledkem neuvěřitelně dlouhého vývoje dějin. Podobnou konkrétní charakteristiku haeckelovského monismu v dopisech ještě samozřejmě nenalezneme, ale zajímavé je sledovat cestu k tomuto světónázoru, jejíž úsek je velmi důležitý právě ve sledovaném období. V dopisech je však opakovaně explicitně tematizována touha po komplexním pochopení přírodních věd a odpor vůči obecnému a povrchnímu vědění. Promlouvá z nich také jeho velká přísnost k sobě samému, neboť v době cestování či studií dodržoval pevný denní režim, který mu umožnil zvládat vytyčené penzum povinností.

V souvislosti s náboženstvím, naturfilosofií a rozvojem přírodních věd Haeckel v jednom z dopisů upozorňoval na skutečnost, že se Johannes Müller nikdy nevyjádřil k otázce „nové přírodovědy“, tedy materialismu, a „tajuplně“ k tomuto

¹ Cestu do tropických zemí – do Indie a na Cejlon – nakonec Haeckel uskutečnil až v letech 1881–1882.

tématu mlčí – právě ve srovnání s Rudolfem Virchowem či Carlem Vogtem, kteří se k materialismu přímo hlásí. Haeckelův postoj k materialismu je zpočátku plný neklidu a rozporuplnosti, a to hlavně při živé konfrontaci se spolužáky. Jeho velmi niterné a osobní reflexe, které byly součástí dopisů rodičům, obhajují nejen odkazy na křesťanské pojmání duše, ale i nutnost boží přítomnosti v těžkých životních situacích. Dopisy tím nabízejí možnost nahlédnout jeho argumentační ideový základ vycházející ze silné rodinné protestantské tradice, která je však díky proudu nové materialistické přírodovědy lehce otřesena. Ač Haeckel v dopisech rodičům neopouští rodinnou tradici, snaží se nalézt propojení mezi náboženským a vědeckým světem. Na tyto úvahy reaguje především jeho otec a často tak vzniká korespondenční rozhovor, ve kterém se snaží Carl Gottlob Haeckel posílit a upevnit víru svého syna a uchránit ho tak před přijímáním materialistických pozic. V této souvislosti je zajímavé, že se Ernst Haeckel i v rámci svého pozdějšího výrazného světonázorového působení proti materialismu vymezoval a označoval sám sebe – v tradici spinozovsko-goethovské – za panteistu. Otec synovi píše o nutnosti „hluboké vnitřní sounáležitosti mezi bohem, přírodou a člověkem“ a vyjadřuje názor, že zkoumání přírody by mělo člověka činit stále zbožnějším. Proto je pro něj nepochopitelný studený obdiv přírodních zákonů ze strany materialistických přírodovědců. Pro Ernsta Haeckela patří materialismus pouze do oblasti „věděni“ a jedinou „záchrannou kotvu“ nakonec přece jenom představuje křesťanská víra, ve které je možné nalézt „útěchu a mír“. Ve srovnání s touto díkci je potřeba znovu zdůraznit, že se jeho argumentační rovina v pozdějších letech – při vehementním prosazování darwinismu a monismu – opírá o představu oduševnělého světa, ve kterém bůh a příroda představuje nerozdělitelnou jednotu; zde lze upozornit například na Haeckelovu knihu Gott-Natur (Theophysis).

Studium medicíny ve Würzburgu mělo tedy pro Haeckela zásadní význam, neboť nejen výrazně ovlivnilo jeho osobní a profesní vývoj, ale také ukotvilo jeho další vědecké směřování „Kolik jsem se toho zde naučil, a jak jsem se změnil!“, píše ve svém dopise ze dne 20. 5. 1856 a záhy vyzvedává své pevné přesvědčení o tom, že si pevně předsevzal zabývat se „pravdou, dobrem a krásou“. Zmíněný poukaz na „pravdu“, což je vedle „dobra“ a „krásy“ jedním ze třech pilířů Haeckelova pozdějšího monistického náboženství, který stojí v záměrné opozici vůči křesťanským ideálům, je tak naznačen už během würzburgských studií. Vedle odborné roviny Haeckelovy dopisy opětovně přibližují jeho hluboký vztah k přírodě a poukaz na sounáležitost s přírodním celkem. „Sotva mi uvěříte, jakou jistotu a naději, jakou životní odvalu a útěchu mi dává vědomí této vnitřní důvěrnosti s přírodou“ (dopis ze dne 5. 5. 1855). Tento kontext je – vzhledem k možnosti se skutečně zabývat přírodními vědami, zejména zoologií – přítomen v Haeckelových dopisních reflexích během cestování do blízkých i vzdálenějších končin. V roce 1854 vykonal již zmíněnou čtyřtýdenní cestu na ostrov Helgoland, která byla jeho první vědeckou

expedicií, v roce 1855 devítitýdenní cestu do Alp a v roce 1856 cca pětitydenní výpravu do Nice. V průběhu jeho vytoužené výpravy do Alp, v rámci které je oslněn nepopsatelnou krásou božské přírody, vystupuje opětovně na povrch Haeckelovo zaujetí pro botaniku, neboť v rámci tohoto pobytu sbírá neúnavně botanický materiál pro svůj herbář, který posílá rodičům do Berlína. Z dopisů je zřejmá preciznost při vytváření herbáře, na kterém se podílela Haeckelova matka a které její syn udílel důležité rady o sušení a uložení herbářových položek. Na výzkumnou cestu do Nice přizval Haeckela jeho učitel zabývající se vývojovými teoriemi člověka, anatom a fyziolog Albert von Kölliker (1817–1905). Kölliker, se kterým se Haeckel v Nice úzce spřátelil, měl na würzburgské univerzitě na starosti anatomickou sbírku, ve které mohl Haeckel díky němu v rámci svých časových možností neomezeně studovat zoologické preparáty. Köllikerovy přednášky z oblasti srovnávací anatomie/morfologie byly pro Haeckela velkou radostí. Proto se je naučil téměř nazpaměť. Pobyt u moře umožňoval Köllikerovi, Haeckelovi a dalším dvěma lékařům zabývat se intenzivně studiem mořské fauny. Haeckelovy komentáře v dopisech, které přibližují tento kontext, jsou doprovázeny podrobným líčením jejich výzkumu, ale také opět jeho božským vnímáním přírody.

Haeckelova reflexe vzájemného vztahu náboženství, filosofie a „nové přírodovědy“, kterou vnímal ať již v berlínských či würzburgských vědeckých kruzích u svých učitelů i kolegů, bude pro odborníky zabývající se pozicí materialismu, panteismu, monismu či naturfilosofie v životě a díle Ernsta Haeckela zajisté velmi přínosná. Kniha však zaujme i badatele zkoumající jak recepci darwinismu, tak také celkový vědecko-filosofický a teologický kontext druhé poloviny 19. století. Toto podhoubí je zásadní pro pochopení monistického přírodovědného světového názoru, který Haeckel tak vehementně zejména na přelomu 19. a 20. století nejen v německy mluvících zemích prosazoval. Dopisy přicházející Haeckelovi od rodičů – ač někdy dalekosáhle líčí běžnosti každodenního života – jsou nejen dokladem silného rodinného zázemí neseného protestantskou tradicí, ale umožňují nahlédnout Haeckelovu osobnost z jiného úhlu, než to nabízejí jeho pozdější knihy. Intenzivní korespondenční rozpravy Ernsta Haeckela a jeho otce, které mají do velké míry ideovou povahu a týkají se především vztahu materialismu a křesťanství, jsou skutečně živým dokladem tohoto období v Německu. Kniha haeckelovské korespondence z období srpen 1854 – březen 1857 je tedy dalším z důležitých pramenů poznání druhé poloviny 19. století, ve kterém se při ambivalentním nahlížení skutečnosti snoubí osobní a odborná rovina, a proto je také významným příspěvkem pro další studium evropských dějin přírodních věd.

LENKA OVČÁČKOVÁ

První konference Mezinárodní akademie pro dějiny vědy, Athény 12.–15. září 2019

Mezinárodní akademie pro dějiny vědy (International Academy of the History of Science) byla založena ve druhé polovině dvacátých let dvacátého století jako sdružení odborníků působících v oboru dějin vědy. Publikacním forem Akademie se stal časopis *Archeion*, jehož redaktor Aldo Mieli (1879–1950) příspěvkem v podzimním čísle *Archeionu* z roku 1927 vyzval k mezinárodní spolupráci na poli dějin vědy, dosud nijak mezinárodně nepodchycené. První setkání zájemců o práci Akademie, resp. o historii vědy, se konalo už v roce 1929 v Paříži. Až do vypuknutí druhé světové války se pak každoročně uskutečnilo zasedání v některém evropském městě. Každé dva roky se konal kongres Akademie. V září 1937 se 4. mezinárodní kongres pro dějiny vědy konal v Praze. Byl spojen s tehdy devátým zasedáním Akademie (zpráva o něm vyšla i v časopise *Archeion* 19, 1937, s. 390–396). Po druhé světové válce pokračovala zasedání Rady Akademie a každé čtyři roky se organizoval velký mezinárodní kongres dějin vědy a techniky. Po pražském z roku 1937 následoval pátý, kongres v Lausanne v roce 1947. Celá řada kongresů a zasedání Rady je zachycena na webu Mezinárodní akademie pro dějiny vědy – viz <http://www.aihs-iahs.org/en/meetings>. K pořádání kongresů se zejména v poválečné době hlásí Mezinárodní unie pro dějiny a filozofii vědy a techniky (IUHPST), pod jejíž hlavičkou bude organizován i kongres Divize pro dějiny vědy a techniky této Unie v roce 2021 – <https://www.ichst2021.org/>.

České, resp. československé stopy v Akademii pro dějiny vědy jsou tedy hluboké, sahají do předválečného období. V období

po druhé světové válce zaznamenává Akademie dosud na svých stránkách 451 členů, z toho pět Čechů – řádnými členy byli zvoleni Luboš Nový (od 1971), Josef Smolka (od 1971) a Soňa Štrbáňová (od 2007), korespondenčními členy letos zvoleni Petr Svobodný a Milada Sekyrková.

V současnosti Akademie zahájila novou etapu své činnosti, nezávislejší na IUHPST. Otevřela řadu mezinárodních konferencí, z nichž první se konala v září 2019 v Athénách. Athény byly zvoleny symbolicky jako místo starověké platonské akademie, založené roku 387 před Kristem. Dalším důvodem volby místa jistě byla osobnost Efhymia Nicolaidise, nově ustaveného stálého vědeckého sekretáře Akademie, bývalého prezidenta DHST/IUHPST a osvědčeného organizátora více konferencí, např. též konference Evropské společnosti pro dějiny vědy rovněž v Athénách v roce 2012.

První konference Mezinárodní akademie pro dějiny vědy v září 2019 se konala pod názvem „Science in Different Cultures and Civilizations. Towards a Transcultural History of Knowledge.“ Měla na 250 registrovaných účastníků. Zahájil ji profesor Efhymios Nicolaidis přivítáním účastníků, úvodní zdravici přednesl prezident Akademie, profesor Sergej Děmidov. Úvodní projev pak pronesl Kostas Gavroglu (University of Athens). Bohužel odpadla plenární přednáška Roberta Halleux kvůli jeho náhlé hospitalizaci.

Konference se odvíjela v rámci osmnácti tematických sympozií a jedné dlouhé řady příspěvků, složených ze samostatně zasláných referátů. Její struktura byla podobná struktuře konferencí Evropské společnosti pro dějiny vědy nebo Divize pro dějiny vědy a techniky (IUHPST/DHST). Zazněly příspěvky k dějinám vědy od antiky po současnost, referáty z dějin matematiky

a fyziky, chemie, meteorologie, techniky a dalších oborů.

Během konference zazněly i dva české příspěvky. Prof. Martina Bečvářová se účastnila symposia o vědecké emigraci s přednáškou „Czechoslovakia – a good place to live in? (Immigration and emigration from the point of view of mathematicians).“ Dr. Milada Sekyrková pohovořila na téma „Nations for themselves across the monarchy? Universities of the Habsburg Monarchy before WWI.“

Konference byla celkově zajímavým počinem, rozšiřujícím spektrum akcí vážících se k oboru dějiny vědy techniky. Pro řečníky znamenala další možnost, jak prezentovat výsledky své vědecké práce nebo zviditelnit svou zemi a svou vědeckou komunitu v širším kontextu. Z účastníků byla jistě dobrá polovina asijského původu, takže v této části světa byly možnosti propagace dějin vědy a techniky viditelně využity. Jaké po-

kračování započatá řada přinese, ukáží další léta. Práci Mezinárodní akademie je možné sledovat na webu <http://www.aihs-iahs.org/>.

MILADA SEKYRKOVÁ

Nová akce elektrochemiků v Heyrovského ústavu

Ústav fyzikální chemie J. Heyrovského AV ČR připravil slavnostní setkání při příležitosti 60. výročí udělení Nobelovy ceny za chemii profesoru Jaroslavu Heyrovskému, jehož jméno nese. Setkání se konalo 11. listopadu 2019 v prostorách ÚFCH. Mezi hosty byli ambasadoři Švédska a Japonska a rektori dvou univerzit. Setkání mělo i odbornou část, v níž pracovníci ÚFCH vystoupili s přednáškami o projektech řešených v ústavu, které mají spojitost s elektrochemií a přímo či nepřímo s polarografií.

JIŘÍ JINDRA